

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 6, Issue 4, December 2018, p. 131-140

Received	Reviewed	Published	Doi Number
20.11.2018	04.12.2018	30.12.2018	10.18298/ijlet.3207

On Uighur *imerigme*

Engin ÇETİN¹

ABSTRACT

There are many words in Uighur that give the meaning of plurality and community. The word *imerigme* ~ *imrerigme* only seen in Uighur texts and not being detected in other periods and fields wasn't used alone generally like a small number of similars, it was used by approximate meaningful such as the words *kamağ*, *alku kamağ*, *köp kalın*. The use of the form *imrerigme* in the texts more than the number of *imerigme* is one of the most important issues related to the structure of the word. It is an issue which researchers agree on it that the word is formed by the participle suffix *-(X)gmA* structurally. The remaining verb **imer-* wasn't detected alone in the texts, but the word *imrem* "public community" in *Divanü Lüğati't-Türk* was accepted as the cognate because of the approximate meaning. Besides, it is seen that the structure of the word *imrem* have also been argued and tried to solve by the researchers. In this study, it is interpreted by transferring the opinions related to the structure and meaning of the word *imerigme* ~ *imrerigme* and eventually it is concluded that the root of the word is the causative suffix *-Ar-* after the verb **im- ~ *yim-* "return, surround" which we accepted as the root of the word *imece* (< *im-me+ci) seen in today's Turkish and other Turkic languages. It is accepted that the sound *-r-* in the form *imrerigme* detecting in the texts is a derivation sound (such as *çap- > çarp-*; *kutgar- > kurtgar-*; *sep- > serp-* etc.) as suggested also by others previously and the structure of the word *imrem* is taken this form by the metathesis (**im-er-i-m > *imirem > imrem*) as suggested by others. Old Turkic verb **imer-* was detected in the form *himir-* "randomly to sew (a slit, slush) with a rope by spinning" by the derivation frontal *h-* in Anatolian dialects, *imer-* "to surround, to rotate" in Kyrgyz, *cimire-* "to shake" and *cimiret-* "to twirl" in Altai, and it supports that the root of the word is in the form **im- ~ *yim-* and the structure *-Ar-* is also a causative suffix.

Key Words: Old Turkic, Uighur, *imerigme*, *imrerigme*

Uygurca *imerigme* Sözü Üzerine*

ÖZET

Yalnız Uygurca metinlerde görülen başka dönem ve sahalarda tespit edilemeyen *imerigme* ~ *imrerigme* sözcüğü çoğu zaman tek başına kullanılmamış, yakın anlamlı *kamağ*, *alku kamağ*, *köp kalın* sözleriyle birlikte kullanılmıştır. Metinlerde *imrerigme* şeklinin *imerigmeden* sayıca daha fazla kullanılması sözcüğün yapısıyla ilgili en önemli konulardan biri olmuştur. Sözcüğün yapıcı sıfat-fiil eki *-(X)gmA* ile kurulduğu araştırmacıların üzerinde uzlaştığı bir konudur. Geriye kalan **imer-* fiili metinlerde tek başına tespit edilememiş ancak, *Divanü Lüğati't-Türk*'teki *imrem* "halk topluluğu" sözcüğü anlam yakınlığı nedeniyle kökteş kabul edilmiştir. Bununla birlikte *imrem* sözünün yapısının da araştırmacılarca tartışıldığı, çözümlenmeye çalışıldığı görülür. Bu çalışmada *imerigme* ~ *imrerigme* sözcüğünün yapısı ve anlamına ilişkin görüşler aktararak değerlendirilmiş, sonuçta sözcüğün kökünün günümüzde Türkçede ve başka Türk dillerinde de görülen *imece* (<*im-me-ci) sözünün de kökü olabileceğini düşündüğümüz **im- ~ *yim-* "dönmek, çevrelemek" fiili sonrasındaki *-Ar-* ekinin ettirgenlik eki olduğu kanaatine varılmıştır. Metinlerde tespit edilen *imrerigme* şeklindeki *-r-* sesinin daha önce başkaları tarafından da önerildiği gibi (*çap- > çarp-*, *kutgar- > kurtgar-*, *sep- > serp-* vb.) türeme bir ses olduğu, *imrem* sözcüğünün yapısının yine başkaları tarafından önerildiği gibi göçüşmeyle (**im-er-i-m > *imirem > imrem*) bu hâli aldığı kabul edilmiştir. Eski Türkçe **imer-* fiilinin Anadolu ağızlarında bir ön *h-* türemesiyle *himir-*; Kırgızcada *imer-*; Altaycadaki *cimire-* ve *cimiret-* "çevirtmek" şeklinde tespit edilmiş olması sözcüğün kökünün **im- ~ *yim-* şeklinde olduğunu, *-Ar-* yapısının ise ettirgenlik eki olduğunu destekler.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Uygurca, *imerigme*, *imrerigme*.

¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ecetin@cu.edu.tr.

*Bu çalışma 24-28 Eylül 2012 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nın "Beşinci Oturum"unda sözlü olarak sunulmuş, daha sonra gözden geçirilip güncellenerek makale formatına sokulmuştur.

1. Giriş

Uygurcada, çoğunluğu sonraki dönem ve sahalarda tanıklanan, bir bölümü yalnız Uygurca döneminde görülen, çokluk ve topluluk anlamı veren çok sayıda sözcük vardır. Bu sözcüklerin *alk-* "bitirmek" (alku "bütün"); *bar* "var" (barça "hepsi"); *ert-* "geçmek" (ertinü "çok, aşırı"); *kal-* "kalmak, artakalmak" (kalısız "eksiksiz, tam"); *tol-* "dolmak" (tolp "tamamı, eksiksiz"), tüket- "bitmek, tükenmek" (tüketi "eksiksiz, tamamı") vb. birçok farklı yapı ve anlam üzerine kurulmuş olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda değerlendirebileceğimiz *imerigme* ~ *imrerigme* sözü de "bütün, hep, çepeçevre; hepsi" anlamlarında kullanılan bir sıfattır. Uygurca metinlerde çoğunlukla *kamağ*, *alku kamağ*, *köp kalın* sözleriyle birlikte kullanılarak *bodun*, *bodun kara*, *bodun bokun*, *kara bodun* ya da bu sözlere anlamca yakın olan *yal(a)ñuk*, *tñl(ı)g oğlanı* vb. sözlerin niteleyicisi olan *imerigme* sözcüğü, Uygurca metinlerde çoğunlukla *imrerigme* olmak üzere *imerigme* ve *imirigme* biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Uygurca sonrasındaki dönem ve sahalarda tespit edilememiş olmakla birlikte 13. yy.'dan sonra yazılan Uygurca metinlerde de kullanılmış olması sözcüğün Uygurcaya özgü addedilerek diğer dönem metinlerinde kullanılmaması olarak kabul edilmelidir. Sözcüğe Uygurca metinler dışında rastlanmamakla birlikte *imerigme* ~ *imrerigme* sözcüğünü oluşturan *imer-* fiiline günümüz Türk dillerinin bazılarında tespit edilmiştir. Sözcüğe ses ve anlam özellikleri açısından benzeyen kimi yapıların varlığı araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konuda türlü yorumlar yapılmıştır. Bu çalışmada, *imerigme* sözcüğü, sözcüğün kullanımları ve kökeni üzerindeki görüşler üzerinde durularak sözcüğü oluşturan yapı ve sözcüğün kökene ilişkin kimi öneriler sunulmuştur.

2. Sözcüğün Kullanım Özellikleri

"Bütün, hep, hepsi, çepeçevre" olarak tanımlayabileceğimiz Uygurca *imerigme* ~ *imerigme* sözcüğünün birlikte kullanıldığı bu sözler aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur:

imerigme / imrerigme	bodun kara	HTÖlmez VI 1450, HTTuguşeva VI 37, 15
	yal(a)ñuk	HTTuguşeva V 7, 17-18, HTTuguşeva VI 26-18
	kara	HTAydemir IX 1172
	tñl(ı)glar	Daş.Elmalı 1952 (Daş.Wilkens 9145)
	tñl(ı)glar oğlanı	AYAyazlı 1193
imerigme alku kamağ	tñl(ı)glar	AYÖlmez 173/6
imerigme / imrerigme kamağ	bodun kara	AYAyazlı 166, AYAyazlı 748, AYGulcalı X 75
	+ka	AYÇetin VII 617
	tñl(ı)g / tñl(ı)glar	AYÇetin VIII 755, AYGulcalı X 1137
	kara bodun	AYUçar IX 442, AY 654/15
	kara	HTAydemir IX 470
	tört tugum beş ajun tñl(ı)g oğlanı	HTTezcan X 639
	(imirigme) tñl(ı)g oğlanı	AYÖlmez 154/1
imerigme / imrerigme köp kalın	bodun bokun	MT A-94

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi, sözcük daha çok insan topluluğunu, bu topluluğun kalabalıklığını anlatmak üzere kullanılan bir sıfattır. Anlam bakımından başka kategoride yer alan sözlerin sıfatı olarak kullanılmamıştır. Bu bakımdan birlikte kullanıldığı *kamağ* sözüne benzer. *Kamağ* sözcüğü de Uygurca metinlerde benzer şekilde çoklukla insan ve tanrılar topluluklarını anlatmak üzere kullanılmıştır. *Kamağ* sözcüğü, toplam 336 kez kullanıldığı *Altun Yaruk'*ta kırk dokuz kez *kamağ tınl(ı)g / tınl(ı)glar*; otuz beş kez *kamağ t(e)ñriler / t(e)ñriler kuwrağı / t(e)ñriler ordusu*; on kez *kamağ tērin kuwrağ*; altı kez *kamağ tört m(a)harañlar*; dört kez *kamağ kara bodun*; dört kez *kamağ kuwrağ*; üç kez *kamağ tözünler*; üç kez *kamağ toymlar*; üç kez *kamağ yalañuk*; iki kez *kamağ bodun kara*; bir kez *kamağ bursañ kuwrağ*; bir kez *kamağ tört tugum bēş ajuñ altı yoltakı tınl(ı)g oğlanları* vb. sözlerle kullanılmıştır. Sözcüğün diğer dönemlerinde böyle bir kullanım özelliği görülmez.

İmerigme ~ imrerigme sözcüğü Uygur dönemi metinlerinde çoğunlukla *imrerigme* ('ymr'rykm') şeklinde karşımıza çıkmakla birlikte *imerigme* ('ym'rykm') ve *imirigme* ('ymyrykm') olarak da kullanılmıştır. Öyle ki sözcüğü barındıran aynı esere ait bir yazma parçasında sözcüğün *imerigme* şeklinde yazıldığı görülürken (örneğin U 4615/a/4'te 'ym'rykm') aynı satırları içeren bir başka yazma parçasında *imrerigme* (örneğin U 5154/a/8'de 'ymr'rykm') şeklinde yazıldığı görülür. Sözcüğü yapı bakımından karmaşık kılan durumlardan biri de şüphesiz kullanım sıklığı fazla olmayan sözcüğün farklı yazımlarıdır. Bir kez tespit edilmiş olmasının da gösterdiği gibi *imirigme* şeklinin bir yazım yanlışı olduğu açıktır. *İmerigme* ve *imrerigme* yapılarından hangisinin asli olduğunu tespit etmek son derece güçtür. *İmerigme* ve *imrerigme* yazımlarının tespit edildiği yazma parçaları yazım özelliklerine dayanarak tarihlendirme amacıyla incelendiğinde kullanım bakımından bir birlik olmadığı görülür. Örneğin sözcük, s, ve n barındırması bakımından 13. yy. sonrasına dâhil edebileceğimiz USp. 102'de *imerigme* şeklinde yazılmıştır. Bu bakımdan sözcüğü içeren yazmaların yazım özellikleri de bize net bilgiler vermez. A. von Gabain *alttürkische Grammatik* adlı eserinde ve P. Zieme *Mağische Texte des uigurischen Buddhismus* adlı eserinde sözcüğün *imrerigme* biçimini düzeltmeye gereksinim duymadan bu biçimde de vermişlerdir. Gabain, fiili *imer-* ve *imrer-* biçiminde göstermiş (1950: 311), Zieme de *Dizin* bölümünde *imerigme* ve *imrerigme* biçimlerinin her ikisine de yer vermiştir (2005: 204).

3. Sözcüğün Kökeni ve Yapısı Üzerine Görüşler

Aşağıda da görüleceği gibi, *imerigme ~ imrerigme* sözünü oluşturan *-(X)gmA* eki dışında araştırmacılar, sözcüğün yapısı ile ilgili farklı görüş bildirmişlerdir. Bu görüşlerde sözcüğün yapısı ve anlamına dair şu noktaların ele alındığı görülür:

- Sözcüğün **imer-* fiiline mi **imrer-* fiiline mi dayandığı,
- imer-* fiilinin *emge-* fiili ile köken ilgisinin olup olmadığı,
- imer-* fiilinin kökünün **im* ya da **ime* adı mı yoksa **im-* fiili mi olduğu,
- imer-* fiilinin TT *imece* adıyla köken ilgisinin olup olmadığı.

Bu konular ve bunlarla bağlantılı olarak sözcüğü oluşturan yapı, araştırmacılar tarafından sözcüğün kendilerince kabul ettikleri köken ve yapı özelliğine göre farklı biçimde açıklanmış ve tanımlanmıştır:

A. von Gabain, gramerinde sözcükle ilgili şu bilgilere yer vermiştir: *imär- imrär-* “umgeben sein (çevrilmiş olmak)” (1950: 311; 1995: 275)² *imärigmä, imrärigmä* “çevrilmiş” (Gabain-Akalın 1995: 275)³.

S. Çağatay, *imerigme* sözünü DLT’deki *imrem* “halk kitlesi” sözüyle ilgili görmüş, AY 607/17’de yer alan *imerigme bodunun karasın* ibaresini “(*imerigme*) teknil halk kitlesini (Hend.)” biçiminde aktarmıştır (1945: 71).

Sözcük, DTS’de *imer-* fiili altında ele alınmış, fiil, “toplamak, akıtlamak” (1969: 209a) biçiminde tanımlanmıştır.

Radloff *Uigurische Sprachdenkmäler* (USp)’de sözcüğün bilinmeyen bir *imer-* ya da *émer-* fiiline eklenen *-gme* ile fiil adı yapıldığını belirtmiş ve fiili “мучиться, беспокоиться (=endişelenmek, kaygılanmak)” biçiminde anlamlandırmıştır (1972: 187).

Clauson ise ED’de *imer-* / *imir-* E kısaltmasıyla verdiği bu madde başını (163a) *emge-* fiiline göndermiştir. Burada, Uygurca metinlerde *tnlwg* ve *bodun* sözleriyle birlikte kullanılan *imerigme* biçiminde okunan sözcüğün *emgegme* olması gerekirken bir hata sonucu bu biçimde yazıldığı belirtilmiştir (159a).

Sevortyan da *Üme ~ İme* maddesinde sözcüğün **im / *em/ en ~ *im- / *em- / *en-* biçimlerine değinerek *emgek* ve *emgen-* ile ilişkili olduğunu belirtmiş, sözcüğün türlü kullanımlarına değinmiştir (ЭСТЯ 1, 633-634).

Tezcan, *Hsüen Tsang Biyografisi X*’da fiili, **ime+r-* biçiminde çözümlenmiştir. (1975: 100, 639. not). Erdal da benzer biçimde, OTWF (500)’de, “kaynamak, kalabalık olmak” biçiminde tanımladığı *imer-* fiilini *-imece* sözünde de bulunan *ime* sözüne dayandırmış, ancak Eski Türkçede *ime* sözünün saptanmadığını da bildirmiştir. Erdal, DLT’deki *imrem* sözünü açıklarken de sözcüğün *ime+r-* fiilinden türediğini bildirmiştir (294). Erdal GOT’de yer alan *Imperfect participles* başlıklı bölümünde - (X)gmA eki ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermekle birlikte *imerigme* yapısına değinmemiştir (2004: 283-284).

Ölmez, *Hsüen-Tsang Biyografisi*’nin altıncı bölümünde geçen *imrerigme* sözünü açıklarken sözcüğün HT’deki beş kullanımında da *-r*-li olmasından hareketle aslının *Altun Yaruk*’un Radloff-Malov baskısındaki ve Tezcan’ın okuduğu gibi *imerigme* değil de *imrerigme* şeklinde olabileceği üzerinde durmuş, böylece DLT’deki *imrem* sözünü açıklamanın daha kolay olduğunu ima etmiştir. Ölmez ayrıca ikinci hecedeki *-r*’nin *arslan* (< aslan), *berk* (< bek), *tunç* (< tuç) ... örneklerindeki gibi türeme bir ünsüz olabileceği üzerinde de durmuştur (1994: 157-158).

Tatarintsev *ESTuvY II*’de yer verdiği *imile-* maddesinde sözcüğü ET **imer-* “toplanmak, bir araya gelmek” biçiminde ele almıştır. **imer-* yapısının ise **im+er-* biçiminde çözümlenebileceğini belirtmiştir (2002: 371).

Sözcük Tuvacada *imile-* biçiminde görülmektedir. Ölmez, *Tuvinischer Wortschatz*’da sözcüğün etimolojisini sorunlu olarak görmüş, Tatarintsev ve Tezcan’ın konu hakkındaki görüşlerini vermiştir (2007: 183a-b).

Eraslan, Eski Uygur Türkçesi gramerinde sözcükle ilgili herhangi bir açıklama yapmaksızın eserinin sözlük bölümünde sözcüğün yapısını *imer-i-gme* şeklinde göstermiştir (2012: 573).

² Bu baskıda *imerigme* maddesi bulunmamaktadır.

³ Bu baskıda *imer-* maddesi bulunmamaktadır.

Elmalı, *Dasakarmapathāvadānamālā*'da *imrerigme* şeklinde tespit edilen sözcüğü tereddütlü olarak kabul etmiş, TSD'ye atıfta bulunarak sözcüğün “çevrilmiş, kuşatılmış; bütün, hep” anlamlarını taşıdığını belirtmiştir. Elmalı, DLT'deki *imrem* sözüyle *imrerigme* arasında bağlantı kurmuş, her iki sözcüğün “yığın oluşturmak” anlamında **imre-* fiilinden türemiş olabileceğini ifade etmiştir (2016: 311).

İmerigme sözünü oluşturan *imer-* fiili ile ilgili olarak bir yorum da *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*'te (Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü) yapılmıştır. Burada *imer-* fiilini oluşturan yapı Altayca için **şumu* olarak kurulmuş, “to help, gather (yardım etmek, toplamak)” olarak tanımlanan fiil, Tung. **umī-*; Mong. **öm-*; Turk. **im-*; Kor. **umur-* yapılarıyla birleştirilmiştir. Proto-Türkçe **im-* fiili, 1. (halk) toplanmak, 2. toplanmak, 3. birlikte iş yapmak” olarak tanımlanmış, fiilin, ET'de *imer-*, Karahanlı Türkçesinde *imrem* ve TT'de *imece* türevlerinin olduğu belirtilmiştir. Altay dillerinin akrabalığı fikrine dayanan bu görüş, söz konusu dillerinden benzer örnekleri içermesi dolayısıyla *imerigme* sözünün kökeni ile ilgili olarak diğer görüşlere göre daha uygun görünse de bizce açık olmayan kimi noktalar barındırmaktadır. İlk olarak, kurgulanan fiilin anlamı “to help (yardım etmek), gather (toplamak)” olarak verilmiştir. Oysa fiilin temel anlamı “toplanmak, bir araya gelmek” olmalıdır. “yardım etmek” anlamı, “bir araya gelerek destek olmak” anlamında, bu temel anlamdan gelişen anlam olmalıdır. Bir diğer nokta da, ortak fiilin, Tunguzca, Moğolca ve Korecede yuvarlak ünlülü; Türkçe için kurgulanan **im-* fiilinde ise düz ünlülü olmasıdır. Böylelikle Tung. **umī-*; Mong. **öm-*; Kor. **umur-* ve Türkçe **im-* fiilleri arasında düşünülen köken bağı zayıflamaktadır. Bizce bu maddede ele alınan Altay dillerinin ortak fiili olarak düşünülen yapı Türkçe için **im-* değil; *yum-* biçiminde kurgulanmalıdır. Zira ET *yum-* fiili de “toplanmak” (örneğin Uyg. *yumgı olur-*, DLT *yumurlan- vb.*) ve *yumuş* “iş” sözcüğünde “bir şeyin (işin) başına geçmek” anlamındadır. Bu görüşümüzü destekleyen bir başka örnek de Anadolu'da “imece” için kullanılan *yumultu* (DS XI, 4317) sözünün varlığıdır. Bu sözcük, DS'de her ne kadar bir yerden derlenmiş (Eskişehir) olsa da *yum-* fiilinin anlam özelliğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla eserde madde başı olarak verilen **şumu* “to help, gather (yardım etmek, toplamak)” olarak kurulan fiilin bu maddenin altında gösterilen Türkçe **im-* ile ilgisi yoktur.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Sözcükle ilgili olarak yukarıda sıraladığımız konular sırasıyla şu şekilde açıklanabilir:

a) *İmerigme* ~ *imrerigme* sözünü oluşturan fiil gövdesinin tek başına ya da *imrem* dışında başka bir sözcükte kullanımının tespit edilememesi, *imer-* fiil gövdesinin yapısı ve kökeni hakkında yorum yapmayı güçleştirmiştir. Her ne kadar *imrerigme* şekli sayıca daha fazla olsa da yapı ile ilgili sorunlar göz önüne alındığında *imerigme* şeklinin asli olduğu kabul edilerek *imrerigme* şeklini ek yığılmasına veya inorganik *-r* türemesine bağlamak bugün için daha uygun görünmektedir. Uygurcada ve Türkçenin farklı dönemlerinde her iki durumla da karşılaşmak mümkündür. *-r* türemesine örnek olarak *Altun Yaruk*'ta dokuz kez *tokılıg* şeklinde geçen sözcüğün bir kez *tokırlıg* (AYÇetin VII 761) biçiminde yazılması gösterilebileceği gibi *çap-* “vurmak, çarpmak” fiilinin bir *-r* türemesiyle *çarp-*; *sep-* fiilinin “serpmek, saçmak” *serp-*, *kutgar-* “kurtarmak” fiilinin ise *kurtgar-* (Şirin User 2006 : 226 ve 231) şekline dönüşmesi gösterilebilir. Bu ihtimale M. Ölmez de *Hsüen Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI. Bölüm'* de değinmiştir (1994: 157-158).

İmerigme sözcüğünü oluşturan yapı, yukarıda da belirttiğimiz gibi DLT'deki *imrem* sözcüğüyle orak olarak *imer-* fiiline dayanır⁴. Fiil, daha önce de belirtildiği gibi *imrem* dışında tarihî dönem

⁴ Tatarintsev, *ESTuoy II*'de, ET *imer-* ile Tuvaca *imile-* ilişkisini kurmuştur. Tuvaca *imile-* “(karınca yuvası gibi) kaynaşmak” (Arıkoğlu – Kuular 2002: 59, Ölmez 2007: 183), fiili, Hakasçada *çımıra-* “karıncaların dönüp durması, yıldızların görünüp kaybolması (dial.)”; Kazakçada *şımırла-* “fokur fokur etmek, fokurdamak; ürpermek (Koç 2003: 653b); “karıncalanmak” (TLS),

metinlerinde kullanılmamış olmakla birlikte Kırgızcada *imer-*, Altaycada *cimire-* “sallamak” ve *cimiret-* “çevirtmek” (Gürsoy-Naskali – Duranlı 1999: 63b) ve Anadolu’da *himir-* “(bir söküğü, yırtığı vb.) çevirerek gelişigüzel dikmek” şekillerinde tespit edilmiştir. Anadolu’daki *himir-* fiili, Hatay Dörtüyl, Erzin⁵ ve Adana Ceyhan bölgelerinde kullanılmaktadır. Fiil, *Derleme Sözlüğü*’nde bulunmadığı gibi, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinin ağızlarını ele alan çalışmalarda da yer almamıştır⁶. Sözcük, Moğolcada *imer-* “parmaklarının arasında döndürmek veya ovalamak”; *imereğdesi* “bir şerit veya ipliğin küçük parçası, fitil”, *imeresi(n)* “kısa iplik parçası” (L 409a-b) şekillerinde tespit edilmiştir. Sözcük Altay dillerinin akraba olduğu düşüncesinden hareketle ETAL 1134’te Ana Altayca için **p’emi*, Proto-Tunguzca için *pem-l **pim-* “to wind (döndürmek, çevirmek), be twisted (bükülmek); Proto-Moğolca için **himer-* “to spin (dönmek, döndürmek), twist (a thread) ((bir ipliği) bükmek); Proto-Japonca için *pim “lace (dantel), thread (iplik), rope (ip) olarak kurgulanmıştır. Sözcük, Tunguzcanın lehçelerinde; Evn. *hem̄or-*, *h̄imqan*, Moğolcanın lehçelerinde; YMo. *imer-* (L 409); Kh. *imre-*; Bur. *emir-*; Kalm. *imr-*; Ord. *emere-*, *emere-*, *imere-*; S.-Yugh. *xemeri-*; Japoncada; EJpn. *pjim(w)o*; OJpn. *fimo*; Tok. *himo*; Kyo. *himo*; Kag. *himo*” biçiminde tespit edilmiştir. Anadolu’daki *himir-* fiilindeki *h-* sesinin ET *öl* > Anad. *höl*; Anad. *ayva* ~ *hayva* vb. örneklerine benzer şekilde bir türeme ses olduğu düşünülebileceği gibi, daha küçük bir ihtimal olarak benzer anlam daralması ve sınırlı kalmış kullanım nedeniyle (Mo. “ipliği parmaklarının arasında döndürmek”; Anad. “ipliği çevirerek gelişigüzel dikmek”) eski devirlerde Türkçeden Moğolcaya geçmiş *imer-* yapısının Anadolu’da Moğolcadan yeniden ödünçlendiği de düşünülebilir. Ancak böyle bir kayda Şerbak’ın erken dönem Türk Moğol dil ilişkilerini değerlendirdiği *Ranniye Tyurksko-Mongol’skiye Yazıkoviye Svyazi (VIII-XIV vv.)* adlı eseri ile C. Schönig’in *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen* adlı eserinde rastlanmamıştır.

b) *imer-* fiilinin *emge-* fiilinden bağımsız bir fiil olduğunu düşünmek gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi ilk olarak Clauson, ED 159a’da USp’deki bir, AY’deki üç kullanımın *emgegme* yerine yanlışlıkla *imerigme* yazıldığı belirtilmiştir. Sevortyan ЭТЯ 1, 634’te *imer-* fiilinin *emgek* sözü ile ilişkisini ortaya koyacak veri olmadığına işaret etmiştir. Zaten konuyla ilgili son dönem çalışmalarının çoğunda da sözcüğün *emge-* fiili ile ilişkili olduğu görüşüne yer verilmemiştir.

c) Asli şekli *imerigme* olan sözcüğün *imer-* fiiline dayandığı konusundaki görüşümüzü belirttikten sonra bu fiilin kökünün başkaları tarafından belirtildiği gibi *im ya da *ime adı değil **im-* fiili olduğunu belirtmek gerekir. Böylelikle *imerigme* sözü, Türkçe kökenli **im-* ~ **yim-* “dönmek, çevrelemek” fiiline bağlanabilir. Bu fiilden, *kēt-er-*, *tark-ar-*, *yumd-ar-* vb. fiillerde de karşılaşılan, -Ar- ekiyle türeyen *imer-* fiili ise “döndürmek, çevirmek, çevrelemek” anlamındadır. **im-* ~ **yim-* fiili Kırgızcada ve Anadolu ağızlarında **im-*, Altaycada ise **yim-* fiiline dayanan *cimiret-* şekillerinde varlığını gövde olarak sürdürmektedir. Genel olarak “karıncalanmak; karınca yuvası gibi kaynamak” anlamında “karınca” anlamındaki muhtemel bir addan türeyen Tuvacadaki *imile-* (Tatarintsev 2002: 371), Hakasçadaki *çımıra-* (Gürsoy-Naskali vb. 2007: 92b); Kazakçadaki *şımır-la-* (Koç 2003: 653b); Kırgızcada *çımıra-* (Yudahin 1998: 269a), Özbekçede *cimirleşmek* (ÖTİL 280c) fiilleri ile ET **im-er-* fiiline dayanan fiiller anlam yakınlığı nedeniyle karışmış olarak kabul edilebilir. Bu anlamda SDD’deki “karınca yavrusu” anlamındaki *ime* sözcüğü önemli bir kayıttır. DS 2534b’deki *ime* (I) maddesi “1. Çukur ve kuytu yer, 2. Karınca yuvası (Korucu *Mihaliççik- Eskişehir), 3. Asma ya da fidan dikmek için açılan çukur.” anlamlarına sahiptir. Sözcüğün 1. ve 3. anlamları da değerlendirildiğinde ve

Kırgızcada *çımıra-* “derinin üzerinde karıncalar yürüyormuş gibi bir kaşınma, gicişme hissolanmak (Yudahin 1998: 269a), Özbekçede *cimirleşmek* “karıncalanmak” (TLS) anlamında kullanılmaktadır. Bu fiillerde dikkati çeken nokta, fiillerin bütünüyle “karınca” adından hareketle tanımlanmasıdır. Fiillerin +IA ekiyle kurulduğu düşünülürse isim tabanının “karınca” anlamında bir sözcük olduğu ve ET *imer-* fiili ile bir ilgisinin olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda SDD II: 790a’da yer alan *ime* “karınca yavrusu” sözcüğünün önemli bir kayıt olduğu düşünülebilir. Ancak SDD’de bir yerleşim yerinden (Korucu, Milahiççik-Eskişehir) derlendiği bildirilen bu sözcük, DS’de “karınca yuvası” olarak yer almıştır (VII 2534b). Günümüz Türk dil ve lehçeleri ile ve Altay dilleri olarak anılan dillerde de buna benzer bir sözcüğe rastlanmamıştır.

⁵ Konuyla ilgili sohbetimiz sırasında Prof. Dr. Mehmet Özmen, hazırladığı, basım aşamasında olan, bölge ağızlarına ilişkin malzemeyi içeren sözlüğünde *himir-* fiilinin yer aldığını bildirmiştir.

⁶ Anadolu ağızları malzemesi olarak taranan eserler için Makalenin sonundaki İkincil Kaynaklar bölümüne bakılabilir.

SDD'deki "karınca yuvası" anlamındaki *ime* sözcüğünün de aynı yerden derlendiği göz önüne alındığında SDD'deki verinin yanlış tanımlandığı ortaya çıkar.

ç) *İmerigme* tartışmalarında öne çıkan dördüncü konu olan TT *imece* sözünün *imer-* fiiliyle ilgili olup olmadığı konusu da karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün var olduğunu saydığımız ET **im-* ~ **yim-* fiili ile (belki de < **im-me+ci* >> *imece*) köken ilgisi, yapıca ve anlamca uygun olmakla birlikte Türkmence, Tatarca vb. lehçelerdeki *üme*, *ime* vb. biçimler, Çuvaşçadaki *nime* sözü, Anadolu ağızlarındaki *imerce* ve *yimerce* vb. biçimler konuyu karmaşık ve üzerinde daha çok durulması gereken bir noktaya getirmektedir. Tarama Sözlüğü verilerine göre sözcük ilk olarak 15. yy.'da iki eserde (Ebamüslimname ve Bursa Şer'iyye Sicilleri) kullanılmıştır. Sözcük bu iki esere n birinde *imece* ve diğerinde *imeci* şeklindedir. *Tarama Sözlüğü*'nde bulunan diğer üç örnekte sözcük *imeci* olarak kaydedilmiştir. Anlamca uygun olsa da bir işin karşılıklı yapıldığını ifade eden yapılar kuran *-mAcA* ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmadığı göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün aslının *imeci* olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Sözcük başlangıçta birlikte iş yapan kişiler için kullanılırken daha sonra işin adı olmuştur. *Tarama Sözlüğü*'ndeki *harenbaz* "ortak" sözcüğü de bu görüşü destekler.

TT *imece* sözü, bugüne kadar köken bilgisi bakımından Şemseddin Sami, Tietze, Eren, Gülensoy ve Nişanyan tarafından ele alınmıştır. Şemseddin Sami Kamus-ı Türkî'deki *imece* (*emece*) maddesinde sözcüğün aslının emekçe yahut hemece olduğunu öne sürmüş, "sözcüğüm *imeci* şeklinde de yazıldığını belirtmiştir (2015: 515b). Tietze, sözcüğün Türkçe olmayıp "bir şeyin iki yarısı, yarımalar" anlamındaki Yunanca "ἡμίσεια (*ēmísea*) sözünden geldiğini düşünmektedir (1962: 315, 2009: 392). H. Eren ise bu görüşe katılmayarak sözcüğün Türkmence ve başka lehçelerde yaşayan "yardımlaşma" anlamındaki *üme* sözüne *+ci* ekinin getirilmesiyle oluştuğunu düşünmüştür⁷ (1974: 548-549, 1999) Gülensoy Türkçenin Etimolojik Sözlüğü'nde yer alan *imece* maddesinde sözcüğün *emekce* > *emece* > *emece* > *imece* biçiminde geliştiğini belirterek *emgek* sözüne dayandığını düşündüğü sözcüğün bir Türk geleneğinin sonucu olduğunu, dolayısıyla Anadolu'da hâlâ süren bu geleneği temsil eden sözcüğün, Tietze'nin belirttiği gibi, yabancı kökenli olamayacağını bildirmiştir (2007: 433). Nişanyan, sözcüğün Arapça '*amme* sözcüğüne *+ce* eki getirilmek yoluyla oluştuğunu düşünmekte, sözcüğü "hep birlikte, kamuca" olarak tanımlamaktadır. Ancak '*amme* sözcüğünün halk arasında yaygınlaşarak yeni bir kelimenin tabanını oluşturması için Türkçedeki kullanımı bakımından çok eski olmadığını düşünmek yanlış olmaz. Dolayısıyla *imerigme* sözünü oluşturan *imer-* fiilinin Türkçe *imece* ile köken bağı kurmak eldeki bilgilerle mümkün değildir.

Uygurca *imerigme* sözünün oluşumu hakkındaki görüşlerimizi kısaca tekrarlayacak olursak sözcüğün kökünün **im-* ~ **yim-* fiili olduğunu, buradan *-Ar-* eki ile ettirgen yapıldığını ve sonrasında *-(i)gme* ekini aldığını söyleyebiliriz. Uygurca metinlerde rastlanan *imrerigme* şekli daha önce başkalarının da mümkün gördüğü gibi bir *-r* türemesiyle bu durumu almıştır. *Divanü Lügati't-Türk*'teki *imrem* sözü, yine daha önce belirtildiği gibi *imer-* fiilinin *-m* eki ile isim yapılmış sonra göçüşmeye (*imer-i-m* > *imrem* > *imrem*) maruz kalmış şeklidir.

⁷ Räsänen, **üme* maddesinde *üme* sözcüğünün Moğolca olabileceğini öne sürmüştür (VEWT 521a).

Kaynakça

a) Temel Kaynaklar ve Kısaltmalar

- ARIKOĞLU, Ekrem-Klara Kuular (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATALAY, Besim (1999), *Divanü Lûgati't-Türk Dizini 'Endeks'*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara. [DLT]
- AYAZLI, Özlem (2012) *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, Hakan (2013) *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX, Band I-II*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. [HTAydemir]
- Bur.: Buryat
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, London. [ED]
- ÇAĞATAY, Saadet (1945), *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÇETİN, Engin (2012) *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Karahan Kitabevi Yayınları, Adana. [AYÇetin VII]
- ___ (2017) *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*, Karahan Kitabevi Yayınları, Adana. [AYÇetin VIII]
- çev.: çeviren.
- DANKOFF, Robert-James Kelly (1985), *Mahmūd el-Kāşgari, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Türk), Part III, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7*, Harvard. [DLT]
- Derleme Sözlüğü* (1993) I – XII, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara,. [DS]
- ed.: editör.
- ELMALI, Murat (2016) *Daşakarmapathāwadānamālā*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. [Daş.Elmalı]
- ERCİLASUN, Ahmet B. – Ziyat Akkoyunlu (2015), *Kâşgarlı Mahmud, Dīwānu Lugāti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991) *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, I-II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden. [OTWF]
- ___ (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston. [GOT]
- EREN, Hasan (1974), "Anadolu'da toplu yardımlaşma gelenekleri: İmece", *Türk Dili*, S. 29, s. 545-549, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ___ (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı, Ankara.
- Evn.: Even
- EJpn.: Eski Japonca
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vb. (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. [TLS]
- GABAIN, A. Von (1974), *Alttürkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ___ (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev.: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GULCALI, Zemire (2015) *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. [AYGulcalı]
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜRSOY-NASKALI, Emine – Muvaffak Duranlı (1999), *Altayca – Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAYA, Ceval (1994) "Uygurca Altun Yaruk –Giriş, Metin ve Dizin-", Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. [AY]
- Kag.: Kagoşima
- Kalm.: Kalmuk
- Kh.: Halha

- KOÇ, Kenan *vb.* (2003), *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
Kyo.: Kyoto
- LESSING, Ferdinand D. (ed.) (1960), *Mongolian – English Dictionary*, University of California Pres, Berkeley and Los Angeles. [L]
- ___ (2003), *Moğolca – Türkçe Sözlük 1-2*, (çev.: Günay Karaağaç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- NADALYAEV, V. M. *vd.*, *Drevnetyursky Slovar*, Akademia Nauk SSSR, Leningrad, 1969. [DTS]
OJpn.: Orta Japonca
Ord.: Ordos
- ÖLMEZ, Mehmet (1991) *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm) Suvarnaprabhâsasûtra*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 1., Ankara. [AYÖlmez]
- ___ (1994), *Hsüen Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI. Bölüm*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara. [HTÖlmez]
- ___ (2007), *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen*, Harrasowitz Verlag.
- RADLOFF, W. (1972), *Uigurische Sprachdenkmäler*, Akademie der Wissenschaften der Union der Sozialistischen Soviet Republiken, Biblio Verlag, Osnabrück. [USp]
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII,1, Helsinki. [VEWT]
- SCHÖNIG, Claus (2000) *Mongolischer Lehnwörter im Westoghuzischen*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- SEVORTYAN, Ð. V. (1974), *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*, Akademiya Nauk CCCR, Institut Yazıkoznaniya, Moskva. [ËSTY]
- STAROSTIN, Sergei-A. V. Dybo-O. A. Mudrak (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages I-III*, Brill, Leiden-Boston.
- ŞÇERBAK, A.M. (1997) *Ranniye Tyurksko-Mongol'skiye Yazıkoviye Svyazi (VIII-XIV vv.)*, Rossiyskaya akademiya nauk Institut lingvističeskiy issledovaniy, Sankt-Peterburg.
- ŞİRİN USER, Hatice (2006), "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Bilig*, Güz 2006, S. 39, s. 219-238.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (1995), Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- TATARINTSEV, B. İ. (2002), *Etimologičeskiy Slovar Tuwainskogo yazıkı II D, Yo, İ, Y, Otvestvennyy redaktor: D. A. Monguş, Novosibirsk*. [ESTuvY II]
- TEZCAN, Semih (1975), *Eski Uygurca Hsüen Tsang Biyografisi, X. Bölüm*, (Yayımlanmamış doçentlik çalışması), Ankara.
- TIETZE, Andreas (1958), "Eine weitere Griechische Lehnwörter im anatonischen Türkisch", *Németh Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ___ (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, İkinci Cilt F-J, Sprachgeschichtliches und etimologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen, Zweiter Band F-J*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Tok.: Tokyo
- TUGUŞEVA, L. Yu. (1991) *Uygurskaya Versiya Biografiy Cyuan'-Tszana*, Akademiya Nauk SSSR institut Vostokovedeniya, Moskva. [HTTuguşeva]
- TT: Türkiye Türkçesi
Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi 2, E-K, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1940. [SDD]
- UÇAR, Erdem (2013) *Uygurca Altun Yaruk IX. Tegziñç Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin*, Dinozor Kitabevi Yayınları, İzmir. [AYUçar IX]
- WILKENS, Jens (2016), *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daşakarmapathâvodânamâlâ, Teil I-III*, Brepols. [Daş.Wilkens]
- vb.*: ve benzeri, ve başkaları.
- YMo.: Moğol Yazı dili
- YAVUZARSLAN, Paşa (2015) *Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YUDAHİN, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü I- II*, (çev.: Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara.

ZIEME, Peter (2005) *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*, Berliner Turfan Texte XXIII, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung, Brepols, Belgium. [MT]
www.nisanyansozluk.com (eriřim tarihi: 23.10.2018)

b) İkincil Kaynaklar

- CAFEROĞLU, Ahmet (1944) *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Necati (2001) *Ordu İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EREN, M. Emin (1997) *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- GÜNAY, Turgut (1978) *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- İLERİ, Canan (2008) *Eskişehir Türkmen Ağızları Söz Varlığı*, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- KALAY, Emin (1998) *Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SAĞIR, Mukim (1995) *Erzincan ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOR, Gülseren (2004) *Mersin Ağzı Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38, İstanbul.
- YILDIRIM, Faruk (2006) *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I – II (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.